

METODA BIOGRAFICĂ ÎN CERCETAREA SOCIOLOGICĂ ȘI ANALIZA DEMOGRAFICĂ UNELE REZULTATE ALE CERCETĂRILOR BIOGRAFICE PE GENERAȚIILE 1931 ȘI 1951

Dr. ANA RODICA BREZEANU STĂICULESCU

1. METODA BIOGRAFICĂ DE LA DEMERS LA APROFUNDARE

Demersul cercetării biografice, considerat din punctul de vedere al celor trei dimensiuni constitutive, respectiv ca material de analiză, ca tehnică sau metodă de cercetare și ca problematică teoretică nouă, obligând la redescoperirea simțului comun, constituie în prezent un joc fundamental pentru sociologie, prin problemele pe care le ridică și cărora le permite abordarea. În acest sens, unii sociologi francezi consideră că demersul cercetării biografice poate constitui obiectul unei adevărate sociologii a sociologiei.

Apreciind interesul excepțional acordat cercetării autobiografice în Polonia, unde la începutul secolului nostru au fost lansate mari concursuri publice pentru strângerea de memorii de țărani, muncitori și șomeri, Janina Markiewicz-Lagneau¹ a scris că: „Se poate considera că, sub raportul rigorii științifice, această tehnică aduce o soluție în același timp elegantă și pertinentă problemelor puse de specificitatea științelor umane”.

Deja, în 1883, Wilhelm Dilthey² s-a situat pe o poziție epistemologică considerând biografia drept faptul istoric fundamental în stare pură. Viața noastră cotidiană, de la naștere până la moarte, este o țesătură de evenimente. În fapt, evenimentul este ceea ce ne privește direct și continuu. Pentru Karl Mannheim³ este decisivă constatarea că indivizii sunt diferit „marcabili” de evenimentele istorice în funcție de faza vieții în care se găsesc la un moment dat. Evenimente specifice influențează destinul unor întregi grupe de populație, pentru că indivizii sunt în mod necesar membrii unor grupuri diferite care exprimă ciclul lor de viață sub anumite condiții specifice.

¹ J. Markiewicz-Lagneau, *L'autobiographie en Pologne ou de l'usage d'une technique sociologique*, „Revue française de Sociologie”, XVII-1, p.952-964, 1976.

² W. Dilthey, *Introduction à l'étude des sciences humaines*, Tradus de Sauzin, Paris, P.U.F., 1942.

³ K. Mannheim, *Le problème des générations*, Paris, Ed. Nathan, coll. Essais & Recherches, (prima ediție în 1928), 1990.

După o perioadă de desuetudine în anii 1950 și 1960, în timpul căreia sociologia neopozitivistă s-a situat în avant-scenă, evenimentele din mai 1968 în Franța, ca și toate mișcările americane de contestare a ordinii stabilite au impus interesul pentru cercetările calitative, și de aici, pentru metoda biografică.

Biografia nu este un „material ordinar” în științele sociale, pentru că ea tentează rasamblarea de fapte utile formulării teoriei generale în sociologie. Reflectând asupra locului metodei biografice în sociologia contemporană, Howard S. Becker⁴ a evidențiat unele din funcțiile îndeplinite de documentele biografice. În primul rând, biografia este utilă în judecarea valorii teoriilor care pretind că tratează anumite fenomene. Astfel, chiar dacă biografia nu furnizează prin ea însăși probe decisive în favoarea unei ipoteze, ea poate fi un caz negativ care va ajuta o analiză scrupuloasă, sugerând direcția pe care trebuie să o ia cercetarea. În al doilea rând, biografia permite abordarea unor domenii contingente cu alte cercetări. Fiecare cercetare debordează pe terenuri noi, pe care nu le explorează în profunzime, domenii importante pentru obiectivele sale principale, dar pe care ea le tratează mai mult prin supoziție decât prin investigație. Biografia furnizează o bază pentru fondarea acestor ipoteze în realitate și o indicație aproximativă asupra direcției în care se află adevărul. În al treilea rând, biografia poate fi în mod special utilă pentru clarificarea unor aspecte subiective ale proceselor instituționale care au făcut obiectul a numeroase studii și a multe ipoteze necontrolate. În al patrulea rând, biografia, prin bogăția sa în detalii, poate fi importantă când și acolo unde cercetarea stagnează, urmare epuizării analizei unor variabile cu înaltă precizie, dar cu un randament descrescând al cunoașterii. În acest caz, datele bogate, chiar dacă puțin sistematice ale metodei biografice, pot servi la reorientarea câmpului lor de investigație. În al cincilea rând, mai mult decât orice altă tehnică, poate cu excepția observării participante, biografia poate da sens, noțiunii atât de utilizate de derulare a proceselor. Sociologilor le place să vorbească de funcționarea proceselor, dar, în general, metodele lor îi împiedică să sesizeze concret procesele despre care vorbesc.

Jean Peneff⁵ a sintetizat principalele maniere de utilizare a biografiilor. Metoda biografică este un mijloc rapid de cunoaștere a caracteristicilor sociale ale unui individ, a itinerariului său familial și școlar sau a traiectoriei sale socio-profesionale, studiate în raport cu situația sa prezentă. Pe de altă parte, metoda biografică este un instrument de documentare istorică, o sursă documentară difuză și indirectă care ajută cercetătorul în obținerea de date originale până atunci neglijate, prin abordarea unor direcții neexplorate. În sfârșit, metoda biografică permite confruntarea trecutului unui individ cu reconstrucția verbală, pe care el o prezintă, ceea ce ridică pentru sociologi problema de a

⁴ H. S. Becker, *Biographie et mosaïque scientifique*, „Actes de la Recherche en sciences sociales”, nr.62/63, juin, 1986, p.105-110.

⁵ J. Peneff, *La méthode biographique*, Paris, Armand Colin, 1990.

înțelege divergențele dintre ceea ce un actor social face și ceea ce el zice, actele și justificările lor. Multitudinea de utilizări științifice posibile ale metodei biografice, face aproape inexplicabil relativul său declin în anii '50 și '60, urmare interesului crescut pentru analizele sincronice funcționale bazate pe variabile structurale. Paradigma cantitativă a fascinat sociologii americani și apoi europeni, chiar dacă în unele cazuri ea nu era adecvată obiectului lor de cercetare. În realitate între nivelul grupurilor sociale și cel al individualităților se găsesc formele familiale, pentru că o familie este mai mult decât juxtapunerea membrilor săi, este un grup social specific, care necesită abordarea printr-o cercetare calitativă în profunzime. Numai o mai bună înțelegere a complexității demersului științific a redat sociologilor sensul valorii și avantajelor multiple ale metodei biografice, în grija lor pentru a se apropia din ce în ce mai mult de realul concret. Dezvoltarea sociologiei mobilității și a migrațiilor face că în prezent un rezumat biografic este cerut în aproape toate chestionarele.

Dacă practica metodei biografice a fost oarecum abandonată și uneori chiar denigrată aceasta s-a datorat faptului că științele umane sunt profund marcate de cele două dileme cantitativ-calitativ și obiectiv-subiectiv, dileme pe care ele însele le-au creat. În acest sens, biografia este un tip particular de document personal care ia în considerare aspectul subiectiv al socialului.

Dincolo de diferențele de perspective în utilizarea metodei biografice în fiecare țară, există pretutindeni un fenomen important de luare în considerare a „personalizării” evenimentelor. Datorită pluralismului epocii actuale, în lupta pentru recucerirea titlurilor sale de noblețe, metoda biografică a reintrat în modă. Renașterea actuală a metodei biografice are un sens profund pentru societățile noastre care văd dispărând vechile lor moduri de viață și care încep să se preocupe să nu lase fără „urme și mărturii” un trecut devenit cu atât mai prețios cu cât viitorul este mai nesigur. A scrie istoria vieții sale pare a deveni astfel o sarcină colectivă și socială. În ultimii 15 ani tema biografică a fost mobilizatoare: s-au organizat de trei ori mai multe colocvii, mese rotunde și „cărți misionare”, decât pentru orice alt subiect (Jean Peneff: 1990 p. 5).

2. CONVERGENȚA ÎNTRE SOCIOLOGIE ȘI DEMOGRAFIE

În cursul ultimilor 40 de ani sociologia și demografia s-au eliberat din ce în ce mai mult de influența transversală care predomina înaintea ultimului război mondial. În ultimii zece ani, același obiect de studiu, respectiv analiza istoriilor de viață a impus o convergență între sociologie și demografie, o complementaritate a celor două demersuri de cercetare, care a adus îmbogățirea și avansarea analizei. Analiza demografică caută să măsoare interacțiunile între diversele fenomene ale vieții unui individ, iar cercetarea sociologică caută să sesizeze dinamica biografică aflată la originea diverselor evenimente. Chiar dacă sunt înregistrate cu o mare precizie datele evenimentelor la nivelul derulării lor în cursul timpului, ele nu sunt decât expresia forțelor subiacente, a

interacțiunilor complexe care intervin în permanență între diversele sisteme de relații. Cercetarea sociologică, în profunzime, a câtorva unități semnificative este singura care poate permite sesizarea tuturor elementelor, variabile măsurabile și adesea nemăsurabile, care influențează asupra derulării istoriilor de viață, pentru elaborarea unor modele demografice mai realiste bazate pe observații sociologice (timpul flu, eterogeneitatea neobservată), în locul unor ipoteze adesea puțin fondate. Cercetarea sociologică permite astfel punerea la punct a unor modele bine adaptate proceselor care se produc în mod real, ameliorând validitatea lor. Numai în asemenea condiții, analiza demografică-statistică a biografiilor poate permite concluzii solide asupra interacțiunilor între fenomene, fondate pe diverse tipuri de modele și de teste statistice precise.

Grupul format din 19 cercetători din diferite discipline, care au condus lucrările pluridisciplinare cu tema „Cercetări longitudinale” a încercat structurarea într-un cadru comun a câmpului abordărilor longitudinale. Dacă obiectul de cercetare „istoriile de viață” este același, fiecare disciplină îl abordează, îl colectează și îl tratează în mod diferit. Definiția comună pe care grupul a adaptat-o ținea cont de această diversitate: „cercetările longitudinale au drept caracteristică studiul de evenimente sau de stări, obiective sau subiective, în succesiunea lor și în interacțiunile lor în raport cu un timp istoricește definit, survenite unei entități (individ, familie, organizație etc.) în sânul unui grup bine definit (generație, promoție etc.). Cercetările longitudinale vor să răspundă unor obiective precise, prin diverse moduri de strângere a datelor și prin metode de analiză și modele particulare”⁶.

În demografie, analiza biografică, care s-a dezvoltat pornind de la datele de anchetă, permite abordarea cu precizie a două probleme care s-au ridicat de mai multă vreme în această știință. Pe de o parte, problema *interacțiunii* între fenomene demografice, în domeniul căreia metoda biografică permite studiul unor situații din ce în ce mai complexe și decelarea diverselor tipuri de dependență între evenimente (reciprocă, unilaterală) sau independența dintre ele. Pe de altă parte, problema *eterogeneității* populațiilor, deoarece caracteristicile unui individ se pot schimba în permanență în tot cursul vieții sale. Metodele puse la punct la Institutul Național de Studii Demografice Paris de către Daniel Courgeau și Eva Lelièvre⁷ analizează interacțiunile între fenomene demografice, sociale și economice făcând să intervină în mod simultan eterogeneitatea populațiilor considerate. (Termenii „interacțiune” și „eterogeneitate” tre buiesc considerați în sensul lor statistic).

Existența unor situații mai complexe decât cele de interacțiuni între fenomene impune depășirea simplei interacțiuni și luarea în considerare a interrelațiilor mai complexe dintre fenomene.

⁶ D. Courgeau et E. Lelièvre, *Approches longitudinales*. In: F. Steudler & P. Watier (Eds.) *Interrogations et parcours sociologiques*, Paris, Ed. Méridiens Klincksieck, 1991.

⁷ D. Courgeau et E. Lelièvre, *Analyse démographique de biographies*, Paris, Editions de l'INED/P.U.F., 1989.

Realizarea unei analize de interacțiune necesită identificarea de fenomene distincte pentru care se testează concurența în momente cheie ale vieții. Acest demers are avantajul de a oferi o structură unei interacțiuni particulare pe care nu știm să o calificăm altfel. Cu toate acestea, dacă în unele cazuri alegerea unor fenomene distincte se impune cu ușurință, alte interacțiuni par mai dificil de caracterizat în termenii jocului a două sau mai multe procese distincte. În cazul în care apariția unui fenomen determină o modificare radicală a condițiilor de evoluție ale unui alt proces care, ca urmare, afectează el însuși primul proces, deciziile rezultante în unul sau celălalt dintre cele două domenii pot apărea mai complexe și mecanismul lor dificil de evaluat. În general, o analiză de interacțiune nu reușește decât să identifice o puternică influență reciprocă a unui eveniment asupra altuia, fără a putea determina o axă de dependență dominantă. Apare astfel o dependență circulară, care nu a putut fi depășită prin analiză. Trebuie reținut însă faptul că înaintea punerii la punct a conceptului de interacțiune acest gen de problemă nici nu putea fi identificat. Perspective noi s-au deschis astfel analizei biografice confruntate cu date complexe.

Demersul longitudinal permite înțelegerea proceselor care aduc un individ într-o situație dată, ca subiect care acționează și este acționat. Ea își propune să țină cont de multitudinea de determinări care conduc la formarea de traiectorii sociale.

Problema demersului pur empiric este că, în cel mai bun caz, el nu constituie decât maximum o descriere cauzală. Or, descoperirea cauzelor, atunci când se ajunge la ea, nu dă întotdeauna sentimentul de a fi explicat fenomenul studiat, pentru că această descoperire, în special, nu semnifică înțelegerea prin care acționează anumite cauze. Dincolo de cauzalitate trebuie obligatoriu mers mai departe și căutat să se determine sensul pe care actorii îl dau actelor lor. Pentru a interoga realitatea trebuie înțelese interpretările pe care le dau indivizii. Această temă a explicației ridică, de asemenea, problema de a ști ce distinge o bună explicație de o proastă explicație. Problema nu are însă un răspuns precis, pentru că sentimentul de a fi ajuns la explicarea legăturii dintre două variabile este în cea mai mare parte subiectiv. De exemplu, toria economică a familiei care avea să dea unora sentimentul de a fi explicat ceva și avea să apară total inexplicabilă altora, pentru că era bazată pe prea multe postulate nejustificate.

3. DE LA „BIOGRAFII CONFECTIONATE – DE GATA” LA „BIOGRAFII PE COMANDĂ”

Schimbările politice socio-economice și culturale intervenite după 1989 în fostele țări socialiste din Europa de Est și Orientală au transformat profund itinerariile biografice ale popoarelor lor. Unor limite clar reperate și datate tind să se substituie procese de tranziție cu frontiere adesea instabile de la o situație

la alta, de care datele biografice clasice nu pot decât cu greutate să țină cont. În cursul acestor procese de tranziție, se asistă la etape de *reorientare de itinerarii*, în timpul cărora interferează evenimente legate de diferite dimensiuni: familială, profesională sau rezidențială. Pentru inteligibilitatea acestor faze este necesară observarea și stabilirea de relații între diferitele înlănțuiri temporale. Noile combinații de mutații sociale într-o societate din ce în ce mai divizată și marcată de instabilitate și incertitudine, noua tendință spre flexibilitatea temporală și dezinstituționalizarea cursului vieții fac ca ansamblul organizării cursului vieții să fie marcat mai ales de fragilitatea statutului de adult.

Lăsând la o parte schimbările pe care umanitatea le-a cunoscut la „adevăratul început” al secolului al XX-lea, respectiv anii 1920, revoluțiile pe care țările din Europa de Est și Orientală le-au cunoscut în 1989 (revoluția ca schimbare a sistemului politic socialist cu un singur partid de guvernământ și o economie planificată, cu un sistem politic pluralist cu economie de piață) și perioadele de tranziție pe care le traversează, sunt evenimente fără precedent care nu pot fi studiate numai cu metode cantitative și chestionare standardizate. Totul s-a schimbat, inclusiv conceptele-cheie, categoriile și indicatorii.

România trăiește începând din 1990 o profundă criză socială. Ea ține în parte de unele rigidități structurale, ca slaba mobilitate socială, care, în această perioadă, nu numai că nu a compensat persistența inegalităților economice, sociale sau culturale, dar le-a accentuat profund. Cu toate acestea unele studii sugerează că ar trebui să ne întrebăm în mod special asupra asocierii acestei rigidități remanente cu o situație de atonie. Această legătură pare a fi produsul extraordinarei mișcări de diversificare și complexitate pe care a cunoscut-o societatea românească în cursul ultimilor ani. Nemaitrebuind să se conformeze unor modele unice și globalizante, indivizii au găsit ocazii noi pentru ca să facă alegeri, de exemplu, pentru a-și construi modurile lor de viață. Dar pe baza căror repere dacă marile ideologii ale trecutului nu mai cristalizează conflictele majore, dacă apartenența la o clasă socială este mai puțin clară, dacă prestigiul unei instituții ca Biserica nu se mai impune? Răspunsul trebuie poate căutat la nivelul rețelelor, grupurilor și asociațiilor de toate felurile care s-au multiplicat și la care fiecare aderă, chiar dacă însăși diversitatea lor interzice orice identificare unificatoare. Dincolo de *construcția identității*, se pune problema locului acestor grupuri intermediare. Lipsa de încredere tradițională în legătură cu ele explică fără îndoială rigiditatea de care se lovește dezvoltarea lor. Dacă sindicatele salariaților și-au câștigat un rol instituțional, nu același lucru se poate spune despre o bună parte dintre asociațiile de fapt sau de drept pentru care acest rol nu este clar definit, respectiv recunoscut. În cea mai mare parte dintre cazuri participarea socială este mai puțin deficitară decât spațiul instituțional. În ansamblu, *atonia*, legată de dezorganizarea vechilor modele, nu este atât semnul unei retrageri, al unui vid sau al unui consens generalizat și vag, cât mai ales simptomul unei tensiuni între menținerea anumitor rigidități și dezvoltarea unor noi forme de reglări intermediare într-un context general de autonomizare crescândă a indivizilor, care vor scăpa astfel categoriile dinainte con-

struite, printr-o ajustare a acestora în funcție de situația și interacțiunea socială. De unde și situația de criză care, dincolo de problemele legate de șomaj și Statul-Providență, pare datorată faptului că sistemele de reglare nu evoluează la fel de repede ca ansamblurile de reglat. În fapt noua flexibilitate temporală și dezinstituționalizarea cursului vieții au adus tranziția de la traiectoriile biografice *impuse* prin intermediul instituțiilor la traiectorii *negociate*, de la o lume pe care încercăm să o stăpânim, la o lume pe care o acceptăm ca incertă, de la „biografii gata confecționate” la „biografii pe comandă”.

4. COMPLEMENTARITATEA DEMERSURILOR CANTITATIV ȘI CALITATIV ÎN CERCETAREA SOCIO-DEMOGRAFICĂ PE GENERAȚII

În teza de doctorat la Universitatea Paris⁸ am încercat o articulare complementară a cercetării extensive și intensive în studiul ciclului de viață al generațiilor românești, pentru că demersul extensiv și demersul comprehensiv (intensiv), altfel spus exhaustivitatea domeniului și exhaustivitatea sensului sunt complementare. Cum spunea Michel Bozon, cele două demersuri apar ca cei doi poli ai unei aceleiași investigații... dialectica sensului și a domeniului de validitate produce o tensiune științific productivă⁹.

Am realizat o anchetă de triplă biografie (familială, profesională și migratorie) cu chestionarul „3B.R.” pe un eșantion național statistic reprezentativ pentru generațiile 1931 și 1951, 1206 subiecți rezidenți în 1991 în orașele capitale de județe și cele 6 sectoare București (46 de subșantioane) și cercetări etnobiografice pe două populații din județul Constanța: tineri studenți care lucrează sau nu și pensionari cu nivel minim de studii liceul.

Ceea ce caracterizează aceste anchete este faptul că ambele s-au desfășurat în plină perioadă de tranziție a țării. Utilizarea forței expresive a formei biografice ca artificiu pentru a aduce în atenție idei asupra socialului, pentru a face auzit, în public, ceea ce trăiesc unii dintre contemporanii noștri, mi-a apărut în mod special interesantă pentru români, care trebuie să învețe repede un nou mod de viață, în unele din aspectele sale încă de inventat.

Două observații generale sunt evidente. Pe de o parte, există o incidență a demersului utilizat asupra modului în care indivizii își prezintă viața, care se manifestă în punerea în perspectivă a evenimentelor biografice. Pe de altă parte, fiecare mod de cercetare biografică are avantajele sale: datorită grilei sale standardizate de întrebări, chestionarul permite analiza regularităților statistice, interviul sesizează cu mai multă ușurință dinamica itinerariilor de viață.

⁸ A. R. Stăiculescu Brezeanu, *Approches longitudinales de la mobilité de la population en Roumanie. Etude du cycle de vie des générations roumaines 1931 et 1951*. Thèse de doctorat en lettres et sciences humaines, Université de Paris I Panthéon-Sorbone, 1994.

⁹ M. Bozon, *Par-delà le quantitatif. Pour une analyse des mécanismes de différenciation*. In: *Demographie et différences. Colloque international de Montreal (7-10 juin 1988)* AIDELF, no.4, Paris, PUF, 1992.

Se impun unele remarci:

În primul rând, fiind vorba despre cunoașterea de itinerarii sociale, familiale și profesionale, indiferent de tipul de demers, utilizat, apare o anumită convergență în ce privește pragurile importante pe care orice individ trebuie să le treacă în cursul vieții sale, considerate ca repere semnificative ale oricărui itinerariu și care inaugurează perioade biografice: sfârșitul școlarității, primul serviciu, schimbările de servicii sau întreruperile de activitate, formarea cuplului, nașterea copiilor. Aceste evenimente marchează schimbări de stări definite cel mai adesea în același timp printr-o schimbare de situație personală, și o modificare a statutului instituțional: trecerea de la elev la salariat, de la salariat la șomer, de la situația de celibatar la cea de căsătorit, de părinte etc.

În al doilea rând, unor limite de vârstă clar identificabile și datate cu precizie, corespunzătoare unor evenimente adesea marcate de rituri sociale tind să li se substituie în prezent perioade de tranziție, fără limite precise și deritualizate. Schimbările de situații, atât în domeniul privat și familial cât și în cel profesional se fac în mod progresiv. Procese de tranziție de o anumită durată s-au substituit trecerilor clar reperabile în timp. Sub impactul transformărilor care au afectat viața familială și traiectoriile profesionale, itinerariile s-au diversificat, etapele s-au multiplicat și au încetat să mai fie ușor identificabile prin categoriile înainte utilizate. Este cazul unor treceri ca: debutul vieții în cuplu, separarea, reluarea vieții în cuplu, întreruperea și reluarea activității cu schimbări de statut. Diversificării cursurilor de viață i s-a adăugat multiplicarea secvențelor de viață traversate de indivizi. Unele pot să se suprapună sau să se succedă într-un interval de timp foarte scurt, în timpul unor faze de tranziție marcate de duceri și întoarceri între mai multe situații. Este dificilă în aceste condiții repararea unor limite semnificative, datarea cu precizie și organizarea lor în cronologii coerente. Chestionarul standardizat sesizează imperfect itinerariile care se abat de la o desfășurare relativ lineară și așteptată a evenimentelor.

În al treilea rând, moduri de viață și evenimente adesea trăite într-o manieră dramatică și social stigmatizate, s-au banalizat în rândul tinerelor generații și sunt mai ușor acceptate. Este cazul generalizării concubinajului, creșterii numărului de rupturi de căsătorii, consecințelor și efectelor perverse ale scăderii natalității.

În al patrulea rând, informațiile provenite din chestionare standardizate privesc când individul intervievat (cum este cazul evenimentelor vieții profesionale, care privesc prioritar itinerariul individual), când soțul sau, când grupul familial (cum este cazul evenimentelor care țin de istoria cuplului). Astfel, interpretarea concurenței mai multor evenimente adesea distinse formal ca aparținând exclusiv individului sau grupului său familial devine dificilă. Din acest punct de vedere, ancheta etnobiografică are avantajul că pune în centrul său grupul familial și grupurile de apartenență sociale și asociative.

În al cincilea rând, producerii oricărei biografii, indiferent de modul de recoltare, îi sunt inerente fenomenele de selecție, de omitere, de condensare și de deplasare, care dau sens evenimentelor. Mecanismele de selecție vizează ierarhizarea faptelor dându-le ponderi diferite în formarea parcursurilor de viață (de la locul central și chiar rolul fondator al unui eveniment până la omiterea sa). Prin orice metodă se face o evocare de parcurs biografic, conduce persoana la efectuarea unor alegeri între faptele care i-au jalonat itinerariul și îmbinarea lor în momente forte care au marcat isoria sa. Condensarea face dificilă descoperirea interacțiunilor între diferitele evenimente aparținătoare unor domenii diferite. Concurența mai multor evenimente la un anumit moment poate determina selectarea aceluia care pare din punct de vedere social cel mai semnificativ, respectiv trecerea în umbră a celorlalte, deși ele au contribuit într-o manieră la fel de importantă la formarea parcursului respectiv. De asemenea, este dificilă înțelegerea tuturor evenimentelor care în sine și separat nu au decât o importanță relativă, dar care, cumulate, au efecte importante asupra traiectoriei. Jocul deplasărilor de la un domeniu la altul, de la o dimensiune a existenței la alta, în funcție de momentul traiectoriei la care ne referim, face ca logica proprie fiecărui domeniu (familiar, profesional și migratoriu) să fie ignorată.

În al șaselea rând, producerea oricărei biografii, indiferent prin ce metodă, pune problema evaluării ponderii care trebuie acordate fiecărui eveniment în formarea unei traiectorii. Cercetătorul este tentat să nu rețină ca evenimente decât pe cele care au marcat traiectoriile, aceasta neexcluzând însă că anumite evenimente fără mari consecințe, cel puțin aparente la nivelul pantei traiectoriei sociale, să aibă sensuri importante pentru persoanele care le trăiesc. În plus, un asemenea eveniment apare rar singur, de obicei el ocupă un loc în cadrul unei constelații de evenimente care desemnează momente cheie de bifurcare a itinerariilor individuale și familiale. În realitate această compunere particulară de evenimente dă sens fiecărei componente.

5. UNELE CONCLUZII GENERALE

Datele anchetei socio-demografice cu chestionarul „3B.R.” au fost analizate la I.N.E.D. Paris cu programul S.A.S. (Statistical Analysis System de SAS Institut Inc., USA) pe un ordinator VAX/micro VAX din rețeaua Decnet/Ethernet, folosindu-se procedurile statisticii descriptive și proceduri de analiză statistică, așa cum sunt ele definite în acest program. După verificarea identifișanților dubli și realizarea de trieri simple și încrucișate, baza SAS a rămas cu 1203 observații (chestionare) validate și 1565 variabile. În cursul analizei au fost create variabile noi, pe baza celor existente. Pentru efectuarea de analize în profunzime am utilizat procedura „PROC LIFETEST” din

programul SAS/STAT care permite tratarea modelelor de supraviețuire (analiza non-parametrică)¹⁰.

Cercetările etnobiografice au fost analizate folosind tehnica analizei de conținut. Am realizat analiza pe orizontală a istoriilor de viață cumulate prin două tipuri de demersuri. Pe de o parte, prezentarea sintetică a unui discurs unic modulat prin juxtapunerea istoriilor de viață și realizarea de tipologii. Pe de altă parte, analiza istoriilor de viață prin considerarea ponderii acordate fiecărei teme.

Prezentăm câteva dintre concluziile generale care s-au impus în această fază a sintezei.

Politicile în domeniul muncii și pensionării reglează înnoirea generațiilor în muncă, în special prin controlul intrărilor și ieșirilor din câmpul muncii, două tranzacții în mod deosebit sensibile la conjuncturile economice și la problemele subutilizării forței de muncă. Intrarea în câmpul muncii coincide cu faza de intrare în viața de adult, marcată printr-un cumul de evenimente decisive: plecarea de la domiciliul părinților, sfârșitul studiilor, căsătoria, primul loc de muncă. Ordinea temporală a acestor evenimente, intervalul de timp în care ele intervin sunt importante în constituirea diferitelor calendare de viață¹¹.

Tranziția la viața adultă se face în prezent pe o durată lungă. Plecarea de la domiciliul familial este întârziată din cauza dificultăților tot mai mari întâmpinate de tineri în obținerea unei autonomii economice, loc de muncă și locuință. Și alți factori concură la creșterea acestei faze de tranziție, prelungirea studiilor, vârsta mai târzie la căsătorie și la procreere. Noile modele de relații între generații, mai puțin autoritare, contribuie fără îndoială la acest fenomen, făcând mai puțin urgentă plecarea de la domiciliul părinților pentru cucerirea autonomiei. Timpul de viață consacrat muncii s-a concentrat și deci redus, iar timpul de viață retrasă, ca pensionar, a crescut. Specializarea pe vârste care rezultă este destul de flexibilă din punct de vedere economic și social. În plus nu trebuie neglijată importanța crescândă a timpului liber la toate vârstele vieții și noile valori care acompaniază această „revoluție culturală a timpului liber”¹², marcată de importanța vieții private și a activităților de timp liber. Denormatizarea etapelor vieții este mai pronunțată în calendarele familiale decât în cele profesionale, semn al unei dezinstituționalizări a vieții familiale și mai ales conjugale, semn de asemenea al scăderii forței controlului social în sfera privată.

Analizele de bugete de timp au evidențiat o repartiție inegală a timpului liber între vârste și între sexe. Bărbații dispun de mai mult timp liber decât

¹⁰ Analiza datelor anchetei „3B.R.” este la debuturile sale, pentru că în ultimii ani au fost elaborate programe specifice dezvoltate pentru analiza demografică a biografiilor (EVACOV, ROOT,RATC,TDA).

¹¹ Este motivul pentru care cercetările etnobiografice au privit două populații specifice: tinerii și pensionarii.

¹² J.Dumazedier, *La révolution culturelle du temps libre*, Paris, Ed. Méridiens Klincksieck, 1988.

femeile, indiferent de vârstă, dar pentru bărbați, ca și pentru femei, cantitatea de timp liber disponibil variază în funcție de etapele existenței. Îmbătrânirea este marcată de invadarea timpului fiziologic, care limitează creșterea timpului liber dată de întreruperea activității profesionale și scăderea activităților domestice. Diferențierea timpilor sociali permite o mai bună înțelegere a diversificării evoluției actuale a cursului vieții: pe de o parte, o mai mare confuzie a vârstelor în timpii vieții private, iar pe de altă parte, o specializare crescută a vârstelor în timpul muncii și în repartitia sa, în ciuda prelungirii fazelor de tranziție care acționează ca elemente de flexibilitate pentru adaptarea la fluctuațiile în domeniul muncii.

În România de după 1989, mulți trebuie să facă față pierderilor de locuri de muncă sau trimiterilor forțate la pensie. Condițiile sociale și economice nu favorizează în nici un caz exprimarea potențialităților reale ale maturității, în timp ce speranța de viață la această vârstă ar putea permite proiecte noi și chiar redemararea în viață de pe pozițiile înainte obținute. Astfel o societate multigenerațională se caracterizează prin transformarea generațiilor în sine și în raporturile lor cu celelalte generații prezente din punct de vedere sociologic, demografic, psihologic și simbolic.

În România de după 1989 începe să se întrevadă importanța transmițerilor patrimoniale. Creșterea masei de patrimonii se datorează în cea mai mare parte dezvoltării ascensiunii salariaților la proprietatea locuințelor lor. Prelungirea duratei vieții, și mai ales caracterul său previzibil, favorizează comportamentele de acumulare. Transmițerile se operează sub forme și în grade diferite, de la donație și până la ajutorul în obținerea unei locuințe, pe care părinții îl dau copiilor lor în majoritatea cazurilor. Și alte transmițeri, mai modeste, trebuie să fie luate în considerare și evaluate: ajutoare zilnice, cadouri precise în bunuri necesare, susținerea la instalare etc. Trebuie relevat aici un aspect particular, pe care unii subiecți au ținut să-l evidențieze: contribuția generațiilor lor la bogăția națională. Chiar dacă transmițerile între generații sunt fluxuri circulare, individualizate, familiale, care se produc în cadrul unor inegalități sociale, la a căror întărire contribuie, aceasta nu afectează locul lor în creșterea bogăției totale a societății.

Lupta împotriva sărăciei conduce la o puternică solidaritate economică familială. Cercetările etnobiografice arată că tineri adesea necalificați au fost în situația de a rămâne la domiciliul părinților, pentru început din necesitate și ulterior pentru a aduce un ajutor financiar când vor realiza venituri. Contextul ultimilor 20 de ani de mutații demografice și economice ocaziona în prezent forme noi de transferuri în cursul părții a doua a vieții între care un loc semnificativ ocupă transferurile de retur.

Aceste transferuri se înscriu logic în situațiile de mobilitate intergenerațională ascendentă, care a crescut în România o dată cu bulversarea structurii economice. Fiecare generație a fost confruntată cu o structură social diferită de cea a generației anterioare și cu o piață a muncii profund transformată. Această evoluție a afectat statuturile respective ale generațiilor succesive. Cercetările

noastre arată că, cazurile de disparități sociale intrafamiliale sunt frecvente în România, iar în anumite medii ele sunt chiar majoritare.

Cercetările etnobiografice arată că, dincolo de solidaritatea națională (sistemul de asigurări sociale), există încă în România forme de solidarități tradiționale, și mai ales solidarității familiale. Generațiile se fasonează unele pe altele, într-o stare de antrenare a ansamblului grupului familial. Transmitterile ascendente și transmitterile descendente au roluri la fel de importante în cadrul rețelei complexe a schimburilor familiale de-a lungul generațiilor.

Obiectivul anchetei de triplă biografie este studiul multiplelor inter-relații care există între evenimentele ciclului de viață al indivizilor. Pornind de la problemele concrete ale pregătirii coordonării și realizării unei anchete de triplă biografie, pentru această etapă obiectivul propus s-a limitat la *schitarea profilului istoriilor de viață ale generațiilor românești 1931 și 1951*.

6. ANUL NAȘTERII, MEDIUL URBAN-RURAL AL LOCULUI DE NAȘTERE ȘI SEXUL CA VARIABILE DE SEGREGARE ÎN MOBILITATEA PE RAMURI ECONOMICE A GENERAȚIILOR 1931 ȘI 1951

Am pornit de la ipoteza că ramura primului loc de muncă, „distribuția inițială în structura de fixare pe piața muncii”¹³ a determinat în mare parte cariera profesională ulterioară, în cazul economiei planificate a României.

Cum spunea Daniel Bertaux, existența unei clasificări oficiale în ramuri economice (agricultură, ramuri ale industriei, ramuri de servicii etc.) constituie ea însăși (în sine), o puternică invitație la înțelegerea diferențierii orizontale (în *situs*) ca diferențiere pe ramuri ale economiei¹⁴. În mobilitatea profesională efectul ramură economică este capital, pentru că de la o ramură la alta nu numai normele de angajare și de concurență internă pentru promovare sunt diferite, dar însăși valoarea capitalului de experiență profesională acumulată într-o ramură nu favorizează trecerea în alta. Există ramuri în ascensiune și ramuri în declin, care în condiții egale pot facilita sau frâna ascensiunea profesională. În realitate, dacă gândim în termeni de *situs* ne dăm seama că o mare parte din mobilitatea structurală, în mod obișnuit înțeleasă ca mobilitate socială (verticală), este în fapt o mobilitate de *situs* și nu de *status*: este cazul fiilor de țărani deveniți muncitori sau al numeroaselor treceri de la industrie către servicii. De fapt, în variația pozițiilor sociale, o diferențiere orizontală dublează diferențierea verticală.

Am analizat mobilitatea de ramură a primului loc de muncă al generațiilor românești 1931 și 1951 prin metode non-parametrice cu procedura LIFETEST din programul SAS.

¹³ D. Bertaux, *Destins personnels et structure de classe*, Paris, P.U.F., coll. Politiques, 1977.

¹⁴ D. Bertaux, *L'indépendance, la délinquance et les deux salariats*, „Annales de Vaucresson”, no. 26-1987/1 Histoires de vies. Histoires de familles. Trajectoires sociales, p. 279-291 (p.281).

Procedura LIFETEST permite modelizarea de durate pe mai multe căi. Ea este utilizabilă pe date care pot fi cenzurate la dreapta și calculează funcții de sejur (de supraviețuire) pe straturi și teste de rang pentru studierea omogenității straturilor. PROC LIFETEST utilizează estimatorul non-parametric cel mai curent, estimatorul Kaplan-Meier, care servește în general de bază în orice studiu asupra duratelor, pentru că el generalizează noțiunea de funcție de repartiție empirică, ținând cont de datele cenzurate sau troncate la dreapta.

Troncaturile se datorează naturii datelor. Indiferent de metoda de colectare, datele biografice sunt troncate acolo unde se oprește istoria vieții subiecțului. Pentru subiecții unei anchete sunt înregistrate fie data evenimentului studiat, dacă el a avut loc în timpul perioadei observate, sau dacă nu ieșirea din observație a individului la data anchetei, ceea ce constituie o pierdere de informație la un moment dat. Estimatorul Kaplan-Meier se stabilește plecând de la maximizarea verosimilității. Metoda maximului de verosimilitate are drept principiu găsirea ca estimator al oricărui parametru a valorii celei mai verosimile, respectiv a aceleia care are cea mai mare probabilitate să provoace apariția valorilor observate în mod real în eșantion.

Variabila de durată este o variabilă aleatoare cantitativă continuă care ia în mod necesar o valoare reală pozitivă. Această caracteristică necesită să se facă o ipoteză de normalitate asupra logaritmului variabilei studiate, care asigură o distribuție mult mai puțin centrală în econometria duratelor.

Am analizat duratele de sejur în ramurile primului loc de muncă pe generații, pe mediul urban-rural al locului nașterii și pe sexe.

Pentru aceasta: am creat și studiat variabila „durata de sejur în ramura primului loc de muncă”; am dat valori variabilei CENS¹⁵.

Particularitatea datelor de durată este aceea că ele se pot interpreta ușor ca rezultate ale unui proces stocastic. Acest proces ține cont de datele de schimbare a stării unui individ, durata unei stări nefiind altceva decât diferența dintre data debutului și data sfârșitului unei stări (data intrării și data ieșirii din ramura economică a primului loc de muncă, în cazul analizei noastre. În plus, unele instrumente probabilistice particulare, ca funcția de supraviețuire¹⁶ și coeficientul instantaneu¹⁷ au avantajul de a se interpreta mai ușor decât obișnuita densitate de probabilitate.

Două funcții sunt cele mai utilizate pentru a caracteriza legea unei durate: funcția de sejur și funcția de intensitate, de densitate condițională¹⁸.

Notăm: T variabila de durată; $f(t)$ densitatea sa de probabilitate; $F(t)$ funcția sa de repartiție.

¹⁵ CENS este numele variabilei care indică cenzura (troncatura) la dreapta.

CENS=0 dacă există schimbare de ramură;

CENS=1 dacă nu se observă schimbare de ramură a primului loc de muncă până la data anchetei.

¹⁶ În lb. franceză „fonction de survie (de séjour)”.

¹⁷ În lb. franceză „quotient instantané (d'occurrence)”.

¹⁸ În lb. engleză „hazard function”.

Funcția de sejur (de supraviețuire) $S(t)$ este probabilitatea ca durata să fie mai mare decât t , respectiv

$$S(t) = \int_t^{\infty} f(u)du = 1 - F(t).$$

(Courgeau et Lelièvre¹⁹, p.177, Cases et Lollivier²⁰, p.2).

Coeficientul instantaneu $h(t)$ este o funcție de intensitate, de densitate de probabilitate condițională, este probabilitatea ca durata să fie cuprinsă între t și $t+dt$, știind că ea este mai mare decât t , respectiv

$$h(t) = f(t)/S(t),$$

(Courgeau et Lelièvre: 89, p.178; Cases et Lollivier: 93, p.2).

Coeficientul instantaneu reprezintă indicele de ieșire instantanee din starea pe care o observăm, în cazul nostru indicele de ieșire din ramura primului loc de muncă la data t , respectiv probabilitatea de a ieși dintr-o anumită ramură economică într-un interval foarte mic de timp după t , știind că era în ea la momentul t . Coeficientul instantaneu permite să caracterizăm probabilitatea imediată de schimbare de stare în t . Forma funcției de intensitate, de densitate condițională (coeficienții instantanei) și sensul său de variație în timp este una din problemele fundamentale în analiza duratelor de sejur.

Estimarea funcțiilor de intensitate trebuie să se efectueze pe populații omogene. Dacă populația cuprinde categorii în care legile de durată sunt diferite, există riscul de a se concluziona în mod greșit în legătură cu o descreștere a funcției de intensitate. Pentru evitarea acestui risc de interpretare greșită, eșantionul observat trebuie divizat în sub-eșantioane cât mai omogene posibil (numite *straturi* în program). Am studiat duratele de sejur în ramura primului loc de muncă prin constituirea de straturi în funcție de generație, mediul urban-rural al locului nașterii și sex. Durata maximă am decupat-o în intervale de 2,5 ani.

În SAS este posibilă testarea omogenității sub-populațiilor (straturi), pentru că această omogenitate este esențială pentru interpretarea corectă a formei funcției de intensitate. SAS furnizează în procedura LIFETEST două tipuri de teste non-parametrice care permit testarea omogenității globale între straturi: un test de rang care generalizează testul Wilcoxon la date cenzurate și un test numit de long-rank care compară probabilitățile de ieșire a două eșantioane la fiecare dată. Statistica globală utilizată urmează asimptotic un $\chi^2(c-1)$ în care c este numărul total de straturi.

Prin opțiunea METHOD=ACT care permite cunoașterea coeficientului instantaneu am obținut douăsprezece grafice care reprezintă funcția de sejur (de

¹⁹ D. Courgeau et E. Lelièvre, *Analyse démographique de biographies*, Paris, Editions de L'I.N.E.D./P.U.F., 1989.

²⁰ C. Cases et S. Lollivier, *L'économétrie des modèles de durée avec SAS. Présentation et mise en œuvre*. Document de travail no. 9344 Bis. Série des Documents de Travail du Centre de recherches en Economie et Statistique et du Département de la Recherche, I.N.S.E.F. Paris., 1993.

supraviețuire empirică) (s) coeficienții cumulați (opusul logaritmului funcției de sejur) (Is) și coeficienții instantei (h) pe straturile în funcție de cele trei criterii: anul nașterii, mediul urban-rural al locului nașterii și sex.

Rezultatele analizei non-parametrice cu LIFETEST²¹ au arătat că ipoteza noastră este falsă. În realitate, umare proceselor de industrializare și urbanizare pe care România le-a cunoscut începând cu anii 1950, cea mai mare parte a membrilor generațiilor 1931 (84,1%) și 1951 (82%) au schimbat ramura economică a primului loc de muncă. Am concluzionat²¹ că, în ce privește schimbarea branșei primului loc de muncă, generația 1951, mai marcată de „planificarea socialistă” și conjuncturi a fost mai mobilă și la o vârstă mai tânără mobilă decât generația 1931 și în ambele generații bărbații au fost mai mobili decât femeile, iar nativii urbani mai mobili decât cei rurali.

Analizele au arătat că indicatori de valori medii pe generații pot ascunde eterogeneitatea dintre cele două generații determinată de factori de conjunctură politică și socio-economică și evenimente istorice. Cea mai problematică dintre ipotezele cercetării noastre a fost confirmată pentru că am găsit în cele două populații anchetate cu chestionarul „3B.R.”, respectiv rezidenți urbani în orașele capitale de județe, mai mult de jumătate născuți în mediul rural. Primii trei factori importanți pentru exodul rural au fost studiile secundare, primul loc de muncă și căsătoria. Factorii repulsivi pentru mediul rural explică faptul că toți subiecții anchetați născuți în rural sunt dezrădăcinați definitiv, care nu s-au mai întors niciodată ca să trăiască într-o localitate rurală. Caracterul obligatoriu al liceului a marcat nivelul de educație și de formare profesională al generației 1951. Selectivitatea populațiilor cercetărilor noastre explică natalitatea lor scăzută și modelul dominant de familie nucleară cu unul sau doi copii.

Analiza datelor a arătat că aceste generații, apropiate în timp, au trăit experiențe diferite în toate domeniile (mediul copilăriei, viața profesională, nivel de trai, istorie familială, istorie rezidențială), și-au văzut viața lor diferit. Amploarea și diversitatea schimbărilor de la o generație la alta sunt evidente. Schimbările politice și în legislație au afectat fiecare cohortă în mod diferit. Există între cele două cohorte o eterogeneitate determinată și prost condusă de Istorie și conjuncturile politice și socio-economice. Alegerea populației cercetării: locuitori ai orașelor capitale de județe, a asigurat o reprezentativitate în raport cu evenimentele socio-economice, politice și culturale pe care generațiile 1931 și 1951 ca populații vizate le-au trăit.

²¹ A. R. Stăiculescu Brezeanu, *Approches Longitudinales de la mobilité de la population en Roumanie. Etude du cycle de vie des générations roumaines 1931 et 1951*. Thèse de doctorat en lettres et sciences humaines, Université de Paris I Panthéon-Sorbonne, p.194-197, 1994.